Драган Коковић, Жолт Лазар
Филозофски факултет
Нови Сад

UDK: 334.2:316.723
Прегледан научни рад
Примљен: 21. 02. 2003.

ЧИНИОЦИ НЕГОВАЊА НАЦИОНАЛНОГ И КУЛТУРНОГ ИДЕНТИТЕТА У ВОЈВОДИНИ

У раду се разматрају чиниоци неговања осећања националне припадности и културног идентитета у Војводини, а на основу резултата добијених у склопу ширег емпиријског истраживања мултикултуралности у наведеном региону. Као најзначајнији чиниоци неговања националне припадности међу испитаницима различитих националних и етничких заједница јављају се "придржавање традиције и обичаја" и "васпитање деце у духу националне културе", а у склопу чувања културног идентитета то су "образовање" и "одговарајуће васпитање деце у породици". У тексту су такође објашњени карактеристични ставови испитаника, а закључак аутора је да добијени резултати реактуелизују проблем традиционализма у војвођанском/српском друштву, који захтева даља проучавања и нова теоријска објашњења.

Кључне речи: национална припадност, културни идентитет, националне мањине, Војводина, традиционализам.

Увод: парадокс политике идентитета

Историја, нација, религија и култура снабдевачи су идентита и његова исходишта дугог трајања. Кључним елементима етничког идентитета сматрају се заједничка култура, језик, обичаји, право, али и схватање и дефинисање стварности на начин који укључује веровања, вредности и симболе помоћу којих појединци осмишљавају своје акције и понашања.

Идентитет подразумева осећање заједништва и свест која подстиче и јача општу сагласност. Колективно памћење и историјско подсећање учвршћују колективни идентитет. На тај начин се појачава способност за консензус и предупређују дезинтеграциони процеси, "неспособност за будућност". Овако обликован колективни идентитет, међутим, подложен је улепшавању и пре-наглашавању. Нису без разлога упозорења да је чудна илузија и заблуда веровати како сећање на заједничку прошлост аутоматски води већој сагласности и заједништву у садашњости.¹

¹ "Ако на прошлост гледамо трезвено, без предубеђења и трудећи се да нађемо истину, открићемо и много шта што боли, и много шта што раздваја. Последица је свађа, али у најмању руку ћемо искусити плуралитет, амбиваленцију, релативисање и сумње. То је уосталом описао Ниче говорећи о »појмовном подрхтавању« које иза-

У вези са идентитетом створена је права збрка, углавном због настојања да се оно што је по својој природи универзално, употреби за легитимисање нечега што је историјска и друштвена конструкција стварности. То посебно долази до изражаја када се расправа о етничком идентитету започне уопштеним указивањем на идентитет као битно својство људске егзистенције, а онда се од закључивања о нужности идентитета уопште, склизне "на закључивање о нужности управо етничког идентитета као несводиве и неуклоњиве чињенице људског понашања и као израза људске природе – и то кад се наш идентитет уопште схвати као способност разликовања шта неко јесте од онога што неко није, као одређивање границе сопства од других и од окружења... Оно што је при томе упитно јесте по правилу настојање да се аргументација опште нарави у прилог идентитета уопште, употреби као аргументација у прилог нужности неког повесно конструисаног, специфичног и по правилу контингентног идентитета." (Врцан, 1999 : 26)

Опште је место да су религија и нација главни елементи у обликовању културе и личности. На религију, као снабдевача идентитета, различито се гледало, зависно од традиције и контекста у коме се она развијала.² Међутим, нема сумње да је током дугог временског периода религијски идентитет био или кључни елемент у одређивању етничког идентитета, или је сам прерастао у примарни идентитет, потискујући остале елементе етничитета у други план.³

Очигледно да идентитет добија моћ онда када је угрожен, али и када угрожава. Макс Вебер је сматрао да се етничка група темељи на израженом достојанству оних који имају заједничке вредности, али и на презиру према онима који имају другачије обичаје, док Стјуарт Хол истиче да идентитети "могу функционисати као тачка идентификације и привржености само по својој способности искључивања, издвајања, избацивања и презирања" (Халл, 1997 : 5). Разлике су те које одређују и вреднују, а њихово непознавање и непоштовање најчешћи су узроци конфликта.

Парадокс политике идентитета одлично је уочио Тери Иглтон. Он сматра да је једина ствар која је гора од поседовања идентитета његово непоседо-

зива историја и које људима одузима темељ њихове сигурности и мира, њихову веру." (Кока, 1994 : 43)

² Тако нпр. у Америци, корпорацијски и приватни сектор су рачунали на моћ религије као важне карике у идентитету људи. Када су продавали некретнине приликом понуде и рекламирања нових предграђа, стамбених блокова и зграда, помињане су не само школе него и цркве, при чему нису истицали верске истине или поједине вере, "већ су реализовали једну општеприхваћену претпоставку да ће једна добро оцрквљена средина гарантовати сигурност, живу активност, узвишени дух и бригу о васпитању младих" (Марти, 1994: 129).

³ У вези са тим, запажено је да верски идентитет има посебну важност кад једној заједници омогућује осећај континуираног трајања, упркос политички и економски подређеном статусу (на пример хришћани у Отоманској империји).

вање. Трошити много снаге на његово доказивање боље је од осећаја да га уопште немамо, али још је пожељније избећи обе ситуације. Попут свих радикалних политика, политика идентитета је саморазарајућа: слободни смо тек тада када више не морамо да разбијамо главу око тога ко смо. У том смислу, најмање одушевљавају политике које тврде да већ располажу целовито успостављеним идентитетом, али га други потискују. Много су надахнутије оне политике идентитета у којима појединац поставља захтеве за изједначавањем с другима у слободи одлучивања о томе шта би могао да постане. Свака изворна потврда разлике тако добија унуверзалне размере. (Види, Иглтон, 2002.)

Сасвим је природно и пожељно да идентитет буде многострук и да укључи припадност различитим групама, од регионалних, преко националних и религијских, па све до ширих и глобалних група. Неко може бити Војвођанин, Србин, православац, грађанин Србије и Црне Горе, Балканац, Медитеранац, Европљанин... Ова одлика идентитета слична је многострукости улога које играмо у свакодневном животу, јер и између њих постоји стална напетост, па и сукоб. Ипак, улоге се могу одвијати у оквирима плурализма без изражених поларизација. Управо то и подразумева истинска многострукост идентитета – плурализам без поларизације – и то би требало да буде основа сваке иоле озбиљније друштвене и културне демократизације и политике идентитета.

Чиниоци неговања националне (етничке) припадности

Покрајина Војводина је културни простор с изразитим специфичностима, које на различите начине утичу на карактер и динамику процеса транзиције. Једна од тих посебности је вишенационалност: према последњем попису из 2002. године у Војводини живе припадници чак 21 регистроване нације и етничке групе, што је само за један мање од укупног броја који је регистрован у Републици Србији (без Косова и Метохије).⁴ Уз то, значајан број националних мањина (међу којима су и неке од најбројнијих) везане су скоро искључиво за територију покрајине,⁵ што Војводину чини посебно занимљивим, али и осетљивим мултиетничким регионом. У том смислу, утврђивање чинилаца националних/етничких и културних идентитета требало би да буде важан сегмент сваког темељнијег социолошког истраживања покрајине.⁶

⁴ Од 22 регистроване нације и етничке групе у Војводини нема само Влада.

⁵ То су Мађари (као тренутно најбројнија национална мањина у Републици Србији), Хрвати и Словаци. Занимљиво је да у Војводини живи и већина припадника црногорске нације настанене у Републици Србији, као и становништва које се још увек изјашњава као југословенско.

⁶ Резултати изложени у овом тексту део су ширег истраживачког пројекта "Социолошки аспекти мултикултуралности и регионализације и њихов утицај на развој АП Војводине и Р Србије", који реализује Одсек за социологију Филозофског факултета у Новом Саду, уз финансијску подршку Министарства за науку, технологије и развој

Као најважније за неговање осећања националне (етничке) припадности, скоро половина (44,9%) испитаника навела је "придржавање традиције и обичаја", нешто мање од четвртине (23%) у први план је ставило "васпитање деце у духу националне културе", а као статистички значајне издвајају се још и могућност "образовања на матерњем језику и његова употреба" (15,1%), односно значај "постојања националне државе" (13,5%). За разлику од наведених, истраживање је показало да грађани Војводине религију и цркву (верску заједницу) не сматрају значајнијим чиниоцем националне, односно етничке идентификације (слика 1).⁷

Слика 1:

На ставове испитаника највише утичу пол и национална припадност, док старост не показује значајнију корелацију са опредељивањем за поједине одговоре.

Републике Србије. Анкетирање 1403 пунолетна испитаника обављено је крајем октобра и почетком новембра 2002. године, а узорак је био случајан по свему, осим по полу и месту боравка. Накнадним усклађивањем старосних категорија са резултатима последњег пописа из 2002. (види Саопштење Републичког завода за статистику од 24. децембра 2002), који у тренутку анкетирања још нису били на располагању стручној јавности, узорак је сведен на 1253 испитаника.

⁷ За ову могућност изјаснило се мање од 2% анкетираних, а добијени проценат подржан је и резултатима изјашњавања о колективним вредностима: да им је религија (црква) најважнија, изјавило је само 2,8% анкетираних (иначе, чак 83% испитаника определило се за породицу и ова категорија је убедљиво прва на лествици колективних вредности).

Што се тиче дистрибуције испитаника по полу, уочљиво је да се мушкарци знатно више опредељују за националну државу као чинилац националног (етничког) идентитета (60% : 40%), док је женама важније придржавање традиције и обичаја (46% : 54%).⁸ Посебно је, међутим, занимљива дистрибуција опредељивања по националној припадности, јер указује на неке важне елементе колективног идентитета појединих националних и етничких група, као и на значај одређених друштвених процеса којима је тај идентитет очигледно подложен. Слика 2 приказује најфреквентније одговоре дистрибуиране по националној припадности испитаника.⁹

Слика 2:

— као што видимо, чинилац придржавања традиције и обичаја најважнији је испитаницима српске (48%) и југословенске (46%) националности, али га и остали сматрају значајним;

⁸ Однос мушкараца и жена у узорку је 49,4% : 50,6%.

⁹ У обзир узимамо само оне националне и етничке групе чији је број статистички релевантан за извођење закључака, што су у случају овог истраживања Срби (862, или 69,4%), Мађари (122, или 9,8%), Југословени (87, или 7%), Хрвати (57, или 4,6%) и Црногорци (32, или 2,6%). Мада је реч о значајнијој етничкој групи (у Војводини их има као и Хрвата, преко 56 хиљада, или 2,8%), међу испитаницима има свега 13 Словака (1%), јер је узорак, због основног циља и усмерености истраживања, на нивоу покрајине Војводине био структуриран по адекватној заступљености одређених територијалних целина (округа: Северна, Западна, Јужна Бачка, Северни, Средњи, Јужни Банат, Срем), а не етничких група. Због тога су националне мањине чија је дисперзија по Војводини већа (Хрвати и Црногорци), присутније у узорку од етничких група које су концентрисане на субрегионалном (Мађари, којих по последњем попису има преко 14% и, делом, Румуни), односно месном нивоу (Словаци, Русини).

– васпитање деце у духу националне културе најважније је припадницима хрватске националне мањине у Војводини (36,8%), а у одређеној мери значајним га сматрају још и испитаници српске (23,3%), односно југословенске (23%) националности; истовремено, ово је чинилац који је код војвођанских Црногораца на последњем месту (свега 9,4% га сматра најважнијим за неговање националне припадности);

– могућност образовања на матерњем језику далеко је најважнија испитаницима мађарске националне мањине (43,4%), док је најмање битна војвођанским Србима (9,4%), што је и разумљиво;

– међу анкетираним испитаницима постојању националне државе далеко највише значаја придају Црногорци у Војводини (34,4%) и у оквиру наведеног националног корпуса овај чинилац се сматра подједнако значајним као и придржавање традиције и обичаја (34,4%); истовремено, међу војвођанским Хрватима и Мађарима тај фактор је практично занемарљив (1,8%, односно 4,1%).

Горњи подаци јасно показују да код Срба, Југословена и Хрвата доминира предмодерна свест у третирању националног идентитета, јер се у сва три случаја око две трећине испитаника опредељује за традиционална (традиционалистичка?) средства неговања националне (етничке) припадности, као што су придржавање традиције и обичаја и васпитање деце у духу националне културе.¹⁰ Мада их се највише определило за могућност образовања на матерњем језику и његову употребу, наведене чиниоце преферира и половина од укупног броја испитаника мађарске националности (32,8%, односно 17,2%), која је одговорила на ово питање.

Изузетак су Црногорци, који постојању националне државе придају исти значај као и придржавању традиције и обичаја (34,4%). Овакво опредељивање очигледно се мора посматрати у контексту ширих друштвених и актуелнополитичких збивања, а пре свега у светлу јачања захтева Црне Горе за самосталношћу и заокруживањем државности, која је последњих година постала изразита. Наведени закључак подупиру и остали подаци о изјашњавању ове етничке групе: наиме, Црногорцима у Војводини је далеко важнија могућност образовања на матерњем језику (!) и његова употреба (18,8%), од васпитања деце у духу националне културе (9,4%).

Потпуно другачије доживљавају значај националне државе за неговање осећања националне припадности војвођански Хрвати, међу којима мање од два посто испитаника овај чинилац сматра најважнијим. Разлоге за то највероватније треба тражити у историјски оптерећеној, претежно негативној конотацији у којој се у већинском српском окружењу може јавити њихова национална држава, као и у чињеници да Република Хрватска још увек није

¹⁰ Мада је питање о неговању националне припадности било полуотвореног типа (дакле, уз могућност да се под "нешто друго, шта..." допише алтернатива), ниједан испитаник није ту прилику искористио за навођење неког чиниоца из корпуса људских (индивидуалних или колективних) права или правног система.

успела да на политичком и међународном плану значајније утиче на одржавање и развијање етничког идентитета своје националне мањине у Р Србији. Ништа боље није оцењена ни позиција Мађарске од стране војвођанских Мађара, мада ова суседна држава има знатно сређеније и развијеније односе и са Републиком Србијом и са самом Покрајином Војводином. Чињеница, дакле, да свега 4 посто испитаника мађарске националности у Војводини сматра постојање националне државе најбитнијим чиниоцем неговања националне припадности, довољно говори о реалним диметима политике Републике Мађарске према својим мањинским заједницама у (неким) суседним земљама.

Највише, међутим, изненађује што ни већински народ не препознаје значај националне државе за неговање националне припадности, државе која би, на пример, једном избалансираним културном и образовном политиком чувала традицију и обичаје и обезбеђивала васпитање деце у духу националне културе.¹¹

Чиниоци чувања културе народа и етничких група

На питање о начину чувања културе једног народа/етничке групе, највише испитаника определило се за "образовање" (34,1%) и за "одговарајуће васпитање деце у породици" (29,3%). Релативно значајним испитаници сматрају и економске услове (16,7%), а међу статистички релевантим одговорима налазе се још "административне и законске мере" (7,3%), индивидуална и колективна права (5,7%), као и "брига самих припадника одређеног народа (етничке групе)" (5,7%).

Мада дистрибуција наведених фреквенција у овом случају не показује значајнију статистичку зависност од полне и националне припадности испитаника, ипак ваља забележити одређене тенденције у одговорима. Тако, на пример, мушкарци изразито доминирају у опредељивању за "проширивање индивидуалних и колективних права" (63,4% : 36,6%), док су жене нешто више за очување националне (етничке) културе путем "одговарајућег васпитања деце у породици" (44% : 56%).

Слика 3

¹¹ Није сувишно напоменути да међу оним испитаницима српске националности, који у постојању националне државе виде основни чинилац неговања националне припадности (131 или 15,2%), свега једна петина (26) Србију сматрају искључиво државом српског народа. Наведени податак, наравно уз одређени истраживачки опрез, у овом случају ипак указује на практично занемарљив проценат тврђе национално опредељених (унутар укупног броја од 862 испитаника српске националности то је свега 3%).

Од пет анализираних народа и националних мањина, Мађари су се изнад (38,8%), а Хрвати испод (29,8%) просека определили за образовање као начин чувања културног идентитета. Истовремено, Хрвати се сразмерно више од осталих опредељују за административне и законске мере (10,5%), односно за проширивање индивидуалних и колективних права (8,8%). С друге стране, Црногорци имају најмање поверења у административне и законске мере (свега 3,1%), а заједно с Југословенима (21,9%, односно 21,6%) знатно мање од осталих сматрају да је одговарајуће васпитање деце у породици најбољи начин за чување културе једног народа.

Посебно, међутим, сматрамо важним да између изјашњавања о најзначајнијим чиниоцима за неговање националне припадности и начина чувања културе народа (етничких група), постоји потпуна корелација и на квантитативном¹² и на квалитативном нивоу.

12

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	157,579 ^a	36	,000
Likelihood Ratio	144,689	36	,000
Linear-by-Linear Association	41,882	1	,000
N of Valid Cases	1247		

a. 21 cells (42,9%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,08.

Табела 1:

На који начин треба чувати културу једног народа (етничке групе)?	Шта је најзначајније за неговање осећања националне припадности?				просек ¹³
	постојање националне државе	образовање на матерњем језику и његова употреба	придржавање традиције и обичаја	васпитање деце у духу националне културе	
административним и законским мерама	13,1%	8,5%	6,3%	4,2%	7,3%
образовањем	38,1%	39,4%	35,2%	26,5%	34,1%
економском стабилношћу и побољшањем животног стандарда	22,0%	22,3%	16,5%	11,1%	16,7%
проширивањем индивидуалних и колективних права	4,2%	11,2%	5,7%	3,5%	5,7%
бригом самих припадника одређеног народа (етничке групе)	4,2%	3,2%	7,9%	4,2%	5,7%
одговарајућим васпитањем деце у породици	16,1%	13,8%	27,5%	49,8%	29,3%

– Као што видимо у табели 1, сразмерно највише испитаника који постојање националне државе сматрају најзначајнијим чиниоцем неговања националне припадности, определило се за административне и законске мере, дакле "етатистички" начин чувања културе своје нације (етничке групе); поред тога, у натпросечној мери се опредељују и за остале чиниоце који су у потпуности или у значајној мери у надлежности државе (образовање, економска стабилност и побољшање животног стандарда); истовремено, ова категорија испитаника је знатно мање од просека спремна да неговање националне/етничке припадности препушта случају (одговарајућем васпитању деце у породици);

– испитаници који сматрају да је могућност образовања на матерњем језику и његова употреба најважнији чинилац неговања националне/етничке припадности (углавном припадници националних мањина и Југословени из

¹³ Просечне вредности се односе на укупне збирове по варијаблама унутар валидног процента, док се у колонама јављају само раније разматране варијабле које су статистички значајне. Из истог разлога је и по колонама $\Sigma f < 100$.

мешовитих бракова), такође се натпросечно опредељују за образовање, економску стабилност и побољшање животног стандарда, али сразмерно највише их услове за то проналази у проширивању индивидуалних и колективних права; истовремено, ова категорија испитаника је најмање расположена да се неговање националног идентитета препусти искључиво припадницима националних/етничких заједница, односно да се сведе на одговарајуће васпитање у породици;

– насупрот претходној, најбројнија категорија испитаника – она која се определила за придржавање традиције и обичаја – сразмерно више од осталих сматра да неговање националног идентитета треба да буде пре свега брига самих припадника појединих националних/етничких заједница; то је, истовремено, и једино значајније одступање унутар ове групе анкетираних, која углавном одређује просечне фреквенције појединих варијабли, али мора се констатовати да је очекивано и, у склопу наведеног вредносног оквира, логично;

– резултати истраживања, међутим, показују да најчвршће упориште традиционализма није у претходној категорији, већ међу испитаницима који у васпитању деце у духу националне културе виде основни чинилац неговања националне припадности; пре свега, у овој групи анкетираних је далеко највећи проценат слагања одговарајућих варијабли из два питања: безмало половина (49,8%) одређених за неговање националног идентитета путем васпитања деце у духу националне културе, сматра да се култура народа/етничке групе најбоље може чувати одговарајућим васпитањем деце у породици; уз то, неповерење (као битно обележје традиционализма) у остала средства и чиниоце је најизразитије баш код ове категорије испитаника: чак четири начина чувања културе националних и етничких заједница су изразито потцењена, и то баш она која су у најтешњој вези са државом, формалним образовањем, економијом и владавином права!

Разматрани резултати упућују на закључак да су се испитаници релативно доследно изјашњавали за одређене чиниоце, у складу са својим основним становиштима. Међутим, управо због тога, ови резултати реактуелизују проблем традиционализма и захтевају даља проучавања и поновна теоријска објашњења, али овога пута пре свега на бази емпиријских истраживања.

ЛИТЕРАТУРА:

- Eagleton, T. (2000), *The Idea of Culture*, Blackwell.
Hall, S. (1997), "Who needs Identity", *Questions of Cultural Identity*, Sage, London – Thousand Oaks – New Delhi.
Koka, J. (1994), *O istorijskoj nauci*, SKZ, Beograd.
Marti, M. (1994), "Religija u Americi", *Gradina*, br. 5-6.
Vrcan, S. (1999), "Znakovita zbrka oko etničkog", *Kultura, Etničnost, Identitet*, Zagreb.

Dragan Koković, Ph. D.

S u m m a r y

Žolt Lazar, M. A.

Faculty of Philosophy
Novi Sad

FACTORS OF CHERISHING OF NATIONAL AND CULTURAL IDENTITY IN VOJVODINA

This article considers the most important factors of national affiliation and cultural identity cherishing among the largest nations and national minorities in Vojvodina, the north Province of the Republic of Serbia. The consideration is based on the empirical data's collected thru wider research of multiculturalism in the mentioned region. According to the polling, the most frequent factors of the national affiliation sense cherishing are "to observe tradition and custom" and "education of children in the spirit of national culture", while in the case of cultural identity preserving they are "formal education" and "family education of the children". Explaining the characteristic attitudes of the questioned citizens, the authors are of the opinion that the collected data's are strongly pointing on the rise of traditionalism in vojvodinian/serbian society, which needs further studies and new theoretical explanations.

Key words: national affiliation, cultural identity, national minorities, province of Vojvodina, traditionalism.